

УДК 346.32

МІСЦЕ ГОСПОДАРСЬКОГО ДОГОВОРУ В СИСТЕМІ ГОСПОДАРСЬКОГО ПРАВА: ЗНАЧЕННЯ ТА ОЗНАКИ

Пшенічнова З.І., Севастьянова А.Ю.

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Статтю присвячено розгляду суті господарського договору, проаналізовано наявні підходи до визначення даного поняття. Авторами викладено бачення господарського договору, як самостійного серед інших видів договорів, з притаманними лише йому особливостями. У результаті комплексного дослідження, ми звернули особливу увагу на його ознаки, функції та значення, низку проблем теоретичного характеру.

Ключові слова: господарський договір, правова природа договору, господарські зобов'язання, істотні умови, ринковий обмін.

Постановка проблеми. Сьогодні в Україні питання, пов'язані із теоретико-правовими засадами господарських договорів перебувають у центрі наукової уваги. **Актуальність теми дослідження** обумовлена відсутністю законодавчого визначення поняття «господарський договір», а також однозначної думки з цього приводу серед провідних науковців. Необхідність виокремлення регулювання господарсько-договірних відносин викликана тим, що господарський договір, на відміну від цивільно-правового, часто зачіпає публічні інтереси, тобто його дія не обмежується впливом на сторони, які беруть у ньому безпосередню участь, а позначається на інтересах держави і суспільства в цілому. На тлі незавершеної дискусії про співвідношення Цивільного Кодексу України (далі – ЦКУ) та Господарського Кодексу України (далі – ГКУ) постала необхідність детального вивчення та аналізу нормативно-правових актів, що здійснюють регулювання сфери договірних відносин у господарському обороті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значна частина досліджень цієї тематики сформульована у працях таких вчених: О.А. Беляневич, І.І. Бочкова, В.Г. Вердников, О.М. Вінник, В.В. Луць, Ш.В. Калабеков, О.В. Кологойда, В.С. Мілаш, С.В. Несинова, С.А. Подоляк, В.А. Семенов, В.С. Щербина та інші.

Виокремлення невирішених раніше частин основної проблеми. Незважаючи на тривалий шлях становлення інституту господарського договору, навіть серед провідних науковців, відсутня єдина думка щодо визначення юридичної природи цього явища, немає узгодженого розуміння, чи є цей договір самостійним видом, чи лише існує у рамках концепції договору цивільного права. Багато суперечностей виникає у результаті того, що на господарські договори поширюються норми обох кодексів – і ЦКУ, і ГКУ. Наведений перелік проблем не є вичерпним. Для усунення можливих суперечностей у практичній діяльності, перш за все, необхідна ґрунтовна робота над теоретичною базою.

Постановка завдання. Метою статті є узагальнення та аналіз існуючих наукових розробок щодо визначення поняття та місця даного інституту в системі господарського права, огляд доктринальних уявлень про договір у господарському обороті, а також дослідження характерних для нього ознак.

Викладення основного матеріалу дослідження. У суспільних відносинах договір завжди грав роль універсального регулятора, його зміст постійно зазнає змін та доповнень. З часом, розширився склад суб'єктів – учасників договору, також у договірних відносинах, все частіше почали брати участь господарські організації. Ряд цих подій призвів до появи у юридичній науковій літературі поняття «господарського договору». У сучасній доктрині відсутня єдина наукова позиція щодо правової природи такого договору. Представники цивілістичної концепції майже одностайно заперечують самостійне значення господарського договору.

А.О. Дутко вважає, що договір поєднує в собі різні характеристики, він є джерелом права і юридичним фактом, і джерелом встановлення взаємних прав та обов'язків та підставою виникнення договірних відносин [6, с. 228-229]. Автор вказує, що кожна галузь права, в якій застосовується конструкція договору, вносить в неї певні особливості, але її сутність при цьому не змінюється.

Із цього приводу В.С. Мілаш зазначає: «Упродовж тривалого часу договір розглядався як інститут цивільного права, а питання про створення загального вчення про договір не порушувалося взагалі або викликало негативне ставлення. Однак сьогодні в більшості науковців немає сумніву, що договір є міжгалузевим досить гнучким правовим засобом, за допомогою якого задовольняються різного роду суспільні потреби. На сучасному етапі низка галузей, підгалузей права (цивільне, сімейне, трудове, господарське, адміністративне, міжнародне тощо) містять у своєму правовому інструментарії означений правовий засіб» [12, с. 37].

Не можна не погодитися із зазначеною точкою зору. Вважаємо, що господарський договір є самобутнім явищем господарського права, що вирізняється від договорів інших галузей завдяки особливим, притаманним лише йому ознакам.

На переконання О.А. Беляневич, господарський договір є збірним поняттям, що об'єднує різні договірні типи, які мають схожі принципи нормативної регламентації. Господарський договір є правовою формою господарських зв'язків, специфічним правовим засобом, у якому поєднуються публічні інтереси суспільства в цілому та приватні інтереси окремих суб'єктів господарювання [3, с. 10-12].

На переконання авторки, такий договір відбиває правову форму і засіб організації господар-

ських зв'язків, що формуються між суб'єктами господарювання з приводу руху матеріальних благ незалежно від того, перебувають їхні учасники у відносинах диспозитивності чи субординації.

На думку Л.А. Жук та І.Л. Жук, особливості господарського договору найчастіше виявляються у його функціональному навантаженні: господарський договір – це найоперативніший та найгнучкіший засіб зв'язку між виробництвом і споживанням, вивченням потреб і негайним реагуванням на них, а також найважливіший засіб, який дисциплінує господарський оборот [7, с. 357].

В цілому, нами підтримується наукова позиція, відповідно до якої господарський договір є самостійним правовим явищем, а його властивості вказують на те, що він є самостійним правовим інститутом. Наша позиція обґрунтовується й чинним законодавством України, де господарські договори дістали деталізації з визначенням умов їх укладення.

Господарський договір є однією з найбільш поширених юридичних підстав виникнення господарських зобов'язань, правовою формою існування значного масиву господарських відносин. За допомогою договірної конструкції здійснюється ринковий обмін результатів суспільного виробництва, що набувають товарної форми на грошовий еквівалент; формується майнова основа господарювання; створюється ринкова інфраструктура, оформлюються організаційні зв'язки між учасниками відносин у сфері господарювання [10, с. 292].

Перехід України до ринкової економіки сприяв розширенню сфери застосування договору як засобу регулювання та опосередкування товарно-грошових відносин у суспільстві, зокрема у сфері господарської діяльності. Цінність господарського договору набула нового значення, результатом якого стало підвищення його ролі в регулюванні господарських відносин, поєднання в ньому приватних та публічних інтересів, юридичних та економічних аспектів, здатність сприяти вирішенню соціальних завдань та усувати протиріччя між суб'єктами господарювання у процесі здійснення господарської діяльності [4, с. 144].

Господарські договори укладаються за правилами, встановленими ЦКУ з урахуванням особливостей, передбачених ГКУ та іншими нормативно-правовими актами. Це засноване на угоді сторін і зафіксоване у передбаченій законом формі зобов'язальне правовідношення, змістом якого є взаємні права й обов'язки сторін у сфері господарювання, він має визначену економічну і правову мету.

Об'єктами (у вузькому розумінні) господарських договорів виступає товар, тобто продукція, роботи та послуги. Разом із тим варто зазначити, що питання розуміння об'єкта (предмета) договору до сьогоднішнього дня залишається досить спірним у юридичній науці. Особливо слід акцентувати увагу на тому, що господарським договорам певною мірою властивий публічний характер і, як наслідок, часте обмеження свободи договору, яка, приміром, має місце у цивільних правовідносинах. Зазначене пов'язується насамперед з особливостями сфери застосування господарських договорів – сферою господарювання, якій, серед іншого, властивий публічний характер [2, с. 45].

Єдиного порядку укладення господарського договору не існує. Це пов'язано зі складністю господарського життя, а саме:

- багатоманітністю господарських договорів;
- різноманітністю підстав їх укладення (вільне волевиявлення сторін чи обов'язковість укладення договору – відповідно до державного замовлення, державного завдання, завдання власника майна підприємства або попередніх зобов'язань сторін, зафіксованих в їх установчих документах, рамочних контрактах);
- складність визначення оптимального виконавця чи покупця;
- вимоги застосування певних процедур укладення договору, передбачених законом або міжнародними договорами України (в т. ч. на отримання кредитів від міжнародних установ та організацій) тощо [5, с. 120].

Господарський договір вважається укладеним, якщо між сторонами у передбачених законом порядку та формі досягнуто згоди щодо усіх його істотних умов (умови, визнані такими законом чи необхідні для договорів даного виду, а також ті, щодо яких сторонами досягнута згода).

Вимоги щодо істотних умов даного договору передбачені у ст. 180 ГКУ, а саме:

- вони повинні бути спрямовані на встановлення, зміну або припинення господарських зобов'язань, як погоджені сторонами, так і ті, що приймаються ними як обов'язкові;
- сторони зобов'язані у будь-якому разі погодити предмет (найменування та кількість продукції, а також вимоги до їх якості), ціну та строк дії договору;
- закінчення строку дії господарського договору не звільняє сторону від відповідальності за його порушення, що мало місце під час дії договору. У разі якщо сторони не досягли згоди з усіх істотних умов господарського договору, такий договір вважається неукладеним (таким, що не відбувся). Якщо одна із сторін здійснила фактичні дії щодо його виконання, правові наслідки таких дій визначаються нормами ЦКУ. Таке положення міститься у ч. 8 ст. 181 ГКУ [1].

Серед проблем недійсності господарських договорів, можна виділити проблему, яка полягає у тому, що у ГКУ не прописані конкретні умови, яким повинні відповідати такі види договорів, для того, щоб вони не були визнані недійсними, тобто умови дійсності договору. Цим Кодексом передбачено тільки те, що господарські договори укладаються за правилами, встановленими ЦКУ з урахуванням особливостей, передбачених ГКУ, іншими нормативно-правовими актами щодо окремих видів договорів (ч. 7 ст. 179 ГК). Тобто, для того, щоб визначити, яким умовам дійсності повинні відповідати господарські договори, необхідно звернутися до ЦКУ та врахувати особливості, що існують у ГКУ. Слід зазначити, що це є складною та проблематичною процедурою, адже на господарські договори починають поширюватись норми обох кодексів, і результатом цього є виникнення суперечностей між нормами. Тому необхідним є виділення окремої норми у ГКУ, яка б передбачала умови дійсності господарського договору. В іншому випадку потрібне роз'яснення вузьких фахівців [8, с. 243].

На думку Ш.А. Калабекова, договори властиві наступні ознаки: визначення взаємних прав

та обов'язків сторін; обов'язкове передбачення певної поведінки; спрямованість на укладення або зміну прав та обов'язків сторін; відповідна форма; спрямованість на досягнення конкретної мети; б) еквівалентний характер; універсальність [9, с. 37].

Проаналізувавши доктринальні джерела, ми звернули увагу на наступні особливі ознаки господарського договору, які дозволяють виокремити його серед договорів інших галузей права:

– особливий суб'єктний склад – найчастіше сторонами в такому договорі є суб'єкти господарювання (проте вони можуть укладатися і з участю інших учасників: 1) органів господарського керівництва, зокрема, при укладенні державних контрактів; 2) негосподарських організацій – для задоволення їхніх потреб у продукції, роботах, послугах; 3) громадян-засновників господарських організацій корпоративного типу – для забезпечення спільної діяльності щодо заснування суб'єктів господарювання);

– тісний зв'язок з плануванням, насамперед з внутрішньофірмовим, а також з державним і комунальним плануванням;

– поєднання майнових (виготовлення або передача продукції, її оплата) та організаційних елементів (визначення порядку виконання, приймання виконання, підстав дострокового розірвання договору, порядку розгляду спорів між сторонами договору тощо);

– обмеження договірної свободи з метою захисту інтересів споживачів (вимоги щодо якості та безпеки товарів, робіт, послуг) і загальногосподарських інтересів (заборона застосування методів недобросовісної конкуренції, ліцензування зовнішньоекономічних операцій тощо);

– можливість відступлення від принципу рівності сторін (державні контракти, договори приєднання, договори, що укладаються в межах рамочних контрактів).

Крім того, Я.В. Ступник та Д.М. Григаш, виділяють у своїй науковій праці, основоположною ознакою, що відрізняє господарські договори від інших видів договірних зв'язків, суспільно-корисний результат, на досягнення якого спрямована вся господарська діяльність. Така конструктивна вимога, на думку авторів, відповідає конституційній zasadі, яка визначена в ч. 4 ст. 13 Конституції України, – забезпечення державою соціальної спрямованості економіки України. Основною метою, яку переслідують учасники господарсько-договірних відносин, є не лише задоволення власного інтересу, а й задоволення потреб усього суспільства в певних матеріальних і нематеріальних благах [13, с. 134].

В.С. Мілаш у монографії «Перспективи модернізації договірних правовідносин у сфері господарювання» визначила основні функції господарського договору:

1. Ініціативно-інтеграційна. Договір є засобом реалізації ініціативи учасників виробничого ринку щодо здійснення господарської операції з ринкового обміну економічних благ. Саме він, як результат взаємоузгоджених волевиявлень щонайменше двох учасників виробничого ринку, установлює юридичний зв'язок, потрібний для інтегрування, узгодження та задоволення економічних інтересів. Також за допомогою господарського договору встановлюються та здійснюються економічні взаємозв'язки між виробництвом та виробничим споживанням. Інакше кажучи, відбувається інтеграція попиту та пропозиції.

2. Програмно-координаційна. Господарський договір регулює поведінку учасників ринкових відносин шляхом фіксування їхніх взаємних прав та обов'язків, завдяки чому на індивідуальному рівні завершується процес формування зовнішніх меж дозволеного та у взаємовідносини сторін договору вноситься правова організованість. За допомогою договірних умов формується «індивідуальна програма дій», обов'язкова для виконання сторонами конкретного договору.

3. Інформаційна. Господарський договір – це джерело інформації про правове становище його сторін; їхні права та обов'язки, взяті на себе за договором; ступінь відповідальності; можливість розірвання та змінення договору в односторонньому порядку; об'єкт та юридично значущі дії, які повинні вчинити сторони щодо нього тощо. Крім того, договори у сфері господарської діяльності є засобом виявлення реальних потреб ринку в товарах (роботах, послугах), інструментом узгодження обсягів виробництва та споживання, визначення напрямків подальшого розвитку підприємства.

4. Захисна. Реалізується водночас за двома напрямками: захист приватних інтересів сторін і публічних інтересів [11, с. 102-106].

Отже, значення господарського договору полягає в тому, що він є інструментом налагодження виробничої інтеграції та кооперації, розвитку та поглиблення суспільного поділу праці, а також дає змогу вирішувати правовим способом організаційні, економічні, технічні, соціальні та інші питання, які виникають у процесі діяльності суб'єктів господарювання. Він не просто формує правила сторін, а безперервно впливає на правовідносини, що виникли на його основі (передусім зобов'язального характеру).

Список літератури:

1. Господарський кодекс України. Редакція від 01.10.2018 [Електронний ресурс]. – 2003. – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#n1317>.
2. Апаров А.М. Юридична природа поняття господарського договору: огляд наукових і нормативних підходів / А.М. Апаров, О.М. Онищенко // Підприємство, господарство і право. – 2016. – № 10. – С. 42-46.
3. Беляневич О.А. Господарський договір та способи його укладення : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юр. наук: спец. 12.00.04 "Господарське право, господарсько-процесуальне право" / Беляневич О.А. – Київ, 1999. – 24 с.
4. Гаврилiшин А.П. Загальні положення про господарські договори в Україні / А.П. Гаврилiшин, С.М. Ошурко // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – 2014. – № 24. – С. 144-147.
5. Гордеева О.В. Деякі проблеми правового регулювання укладення господарських договорів / О.В. Гордеева // Чотирнадцять економіко-правові дискусії: матеріали міжнародної інтернет-конференції. – 2016. – С. 120-121.

6. Дутко А.О. Аналіз юридичної конструкції господарського договору / А.О. Дутко // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. – 2008. – № 6. – С. 227-235.
7. Жук Л.А. Господарське право / Л.А. Жук, І.Л. Жук. – Київ: Кондор, 2003. – 400 с.
8. Зоріна Я.В. Проблеми визнання господарських договорів недійсними / Я.В. Зоріна // Актуальні проблеми цивільного та господарського права : матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції. – 2016. – С. 242-245.
9. Калабеков Ш.В. Договір як універсальна правова конструкція : дис. канд. юр. наук : 12.00.01 / Калабеков Ш.В. – Москва, 2003. – 259 с.
10. Мілаш В.С. Господарське право: Курс лекцій: У 2 ч. / В.С. Мілаш. – Ч. 1. – Харків: Право, 2008. – 496 с.
11. Мілаш В.С. Перспективи модернізації договірних правовідносин у сфері господарювання: монографія / В.С. Мілаш – Харків: ХНУМГ, 2014. – С. 227.
12. Мілаш В.С. Про розвиток господарсько-правового регулювання договірних відносин / В.С. Мілаш // Підприємництво, господарство і право. – 2007. – № 5. – С. 36-40.
13. Ступник Я.В. Господарський договір: поняття та особливі ознаки / Я.В. Ступник, Д.М. Григаш // Порівняльно-аналітичне право. – 2015. – № 1. – С. 132-136.

Пшеничнова З.И., Севастьянова А.Ю.

Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого

МЕСТО ХОЗЯЙСТВЕННОГО ДОГОВОРА В СИСТЕМЕ ХОЗЯЙСТВЕННОГО ПРАВА: ЗНАЧЕНИЕ И ПРИЗНАКИ

Аннотация

Статья посвящена рассмотрению сущности хозяйственного договора, проанализированы имеющиеся подходы к определению данного понятия. Авторами изложены видение хозяйственного договора, как самостоятельного среди других видов договоров, с присущими только ему особенностями. В результате комплексного исследования, мы обратили особое внимание на его признаки, функции и значение, ряд проблем теоретического характера.

Ключевые слова: хозяйственный договор, правовая природа договора, хозяйственные обязательства, существенные условия, рыночный обмен.

Pshenichnova Z.I., Sevastyanova A.Y.

Yaroslav Mudryi National Law University

PLACE OF ECONOMIC CONTRACT IN THE ECONOMIC LAW: VALUE AND SIGNS

Summary

The article is devoted to the consideration of the essence of the economic contract, analyzed the existing approaches to the definition of this concept. The authors outline the vision of a commercial contract, as an independent among other types of contracts, with its inherent features only. As a result of a comprehensive study, we paid special attention to its features, functions and values, a number of theoretical problems.

Keywords: economic (business) contract (agreement), legal nature of the contract, economic obligations, essential conditions, market exchange.